

Πρόθεσις τῆς Φυσικῆς Θεολογίας ὑπῆρξεν ἡ ἐξιδανίκευσις τῆς παραστάσεως τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς ὤφειλε νὰ συνίσταται ἐκ τῶν φυσικῶν καὶ πνευματικῶν ἐκείνων ἰδιοτήτων, τὰς ὁποίας ἡ σκέψις θεωρεῖ ἀγαθὰς, μετὰ τῆς διαφορᾶς, ὅτι αὗται πρέπει νὰ ἐκληφθοῦν ἀπολύτως. Ὑπὸ τὸ πρῖσμα αὐτό, ὡς Θεὸς ἔπρεπε νὰ θεωρηθῆ ἡ εἰς πρόσωπον σύνθεσις τῶν ἀρετῶν τῆς φύσεως καὶ τῶν ἀξιῶν τοῦ πνεύματος. «Τὸ πρόσωπον αὐτὸ εἶναι ἡ πραγματικὴ κανονικὴ συνείδησις, ἡ προσωπικότης ἐκείνη, εἰς τὴν ὁποίαν πραγματικὸν εἶναι ὅ,τι ὀφείλει νὰ εἶναι καὶ δὲν εἶναι ὅ,τι ὀφείλει νὰ μὴ εἶναι: ἡ πραγματικότης ὅλων τῶν ἰδανικῶν»³⁹. Ἡ ἀρχὴ αὕτη προσέκρουσεν ἐνωρὶς εἰς τὴν ἐνστασιν, ἡ ὁποία ἤλεγχε τὸ κριτήριον ἀγαθότητος τῶν κοσμικῶν χαρακτήρων. Ἡ κριτικὴ σκέψις ἀντέτεινεν, ὅτι ἡ διάκρισις ἀγαθῶν καὶ κακῶν ἰδιοτήτων ἢ <καθαρῶν> καὶ <μὴ καθαρῶν> τελειότητων εἶναι σχετικὴ καὶ ποικίλλει ἀναλόγως τοῦ προσωπικοῦ καὶ ἐποχικοῦ πνεύματος, ὥστε ἡ προσγραφὴ τῶν χαρακτήρων αὐτῶν εἰς τὸν Θεὸν χαρακτηρίζει, ἀντὶ τῆς θείας οὐσίας, τὴν περὶ Θεοῦ ἀντίληψιν τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ καιροῦ *.

* Ἡ ἐννοια τῆς Κινήσεως συγκεκριμένως, θεωρηθεῖσα ἀρχικῶς ὡς ἀτέλεια τοῦ ὄντος, ἀπεκλείσθη τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς ὤφειλε νὰ μὴ μετέχη τῆς κινήσεως, διότι αὕτη σημαίνει μεταβολήν, ἐννοιαν ἀπάδουσαν πρὸς τὴν τελειότητα, ἀλλὰ νὰ θεωρηθῆ ἀμετάβλητον *esse in se, forma permanens*. Ἡ Δυναμικὴ Θεολογία τῶν Νεωτέρων χρόνων ἐθεώρησε τὴν κίνησιν, ἐκ περὶ ἀλλήλου πρὸς τὴν Δυναμικὴν Φυσικὴν, ὡς τὴν κατ' ἐξοχὴν ἰδιότητά τοῦ ὄντος καί, ὡς τρικύτην, ἐκρᾶσιν τελειότητος καὶ ἀρμόζουσαν εἰς τὸν Θεόν (*).

Τὴν ἐννοια τῆς Κινήσεως ἠκολούθησεν ἡ τοῦ Γίγνεσθαι. Ὁ Θεὸς δὲν ἔπρεπε νὰ εἶναι ἐν πᾶσι, νεκρὸν εἶναι, ἀλλὰ ζωή, ἐνέργεια, δημιουργία καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀδιάλειπτος αὐτοδημιουργία, *esse in fieri, forma fluens*. Ἡ ἐννοια τῆς δυναμικῆς δημιουργικότητος ἀπεδείκνυεν ὅμως, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἀτέλεστος καὶ ἐπομένως ἀτελής, ἡ δυναμικότης ἕρα ὤφειλε νὰ ἀρθῆ ἐκ τοῦ Θεοῦ. Οὕτω, ἡ Καταφατικὴ Θεολογία διεσπάρθη εἰς κινουμένην καὶ συντηρητικὴν, εἰς χαρακτηρίζουσαν τὸν Θεὸν ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς νέας, δυναμικῆς περὶ τοῦ ὄντος ἀντιλήψεως καὶ εἰς περιοριζομένην εἰς τὴν ἀναγωγὴν τῶν στικτικῶν ἰδιοτήτων τῆς μεσαιωνικῆς παραδόσεως, εἰς <ἡρακλήτιον>, ὁμιλοῦσαν περὶ ἀενάως δημιουργουμένου Θεοῦ καὶ εἰς <παρμενίδειον>, ἐκλαμβάνουσαν τὸν Θεὸν ὡς ἀμετάβλητον εἶναι. Τόσον ἡ σύγχρονος δυναμικὴ θεωρία, ἡ παριστῶσα τὸν Θεὸν ὡς κινούμενον κινουῦν, εὐρισκόμενον εἰς διαρκῆ ἀνέλιξιν τῆς οὐσίας του, ὅσον καὶ ἡ Σχολαστικὴ, ἡ ἐμμένουσα εἰς τὴν ἀριστοτέλειον παράδοσιν ἐνὸς ἀκινήτου κινουμένου Θεοῦ, αὐτοθεωροῦνται ὡς κατ' ἐξοχὴν ἐκπρόσωποι τοῦ πνεύματος τῆς Φυσικῆς Θεολογίας, ὡς *theologia perennis*, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν παροδικότητα τῆς *theologiae temporalis*. Ἡ Θεολογία αὕτη ἐνσυνειδήτως δὲν ἐστηρίχθη ἐπὶ τῶν ὑπερβατικῶν δεδομένων τῆς Ἀποκαλύψεως, ἀλλὰ προσεπύθησε νὰ συναγωνισθῆ τὴν πίστιν καὶ νὰ γίνῃ ἐπιστημονικὴ γνῶσις περὶ τοῦ Θεοῦ, ἐφ' ὅσον οὗτος *sine fide certo cognosci potest*⁴¹. Ἡ *doctrina sacra* καὶ ὁ *deus revelatus* ἐθυσιάσθησαν εἰς τὸν βωμὸν τῆς κοσμολογίας.

(*) «Φοβοῦνται νὰ προσδώσουν εἰς τὸν Θεὸν τὴν κίνησιν, διότι αὕτη δεικνύει μίαν ἔλλειψιν, μίαν ἀνάγκην συμπληρώσεως. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἶπη, ὅτι

Ἡ δὴ ἀπὸ τοῦ Μεσσιῶνος ἡ Καταφατικὴ Θεολογία προσεπάθησε νὰ προλάβῃ τὴν περὶ ἀξιολογικοῦ κριτηρίου τῶν ὄντικῶν τελειότητων ἐνστασιν, ὁμιλήσασα περὶ τοῦ Θεοῦ οὐχὶ μόνον ὡς ἐξ ἀγαθῶν κοσμικῶν ιδιοτήτων συνισταμένου, ἀλλ' ὡς σπέρματος, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνεξελίκτως: *deus implicitus* ἐνυπάρχει τὸ ἰδανικὸν πρότυπον πάσης ἐντὸς τοῦ χρόνου ὑφισταμένης οὐσίας. Ἡ ἀντίληψις ἐνὸς σπερματικοῦ Θεοῦ ἦτο γνωστὴ ἤδη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ὅτε οἱ Στωϊκοὶ ὠνόμαζον τὸν Θεὸν «σπερματικὸν λόγον τοῦ κόσμου»: Ζήνων⁴² καὶ κατὰ τοὺς πρωτοχριστιανικοὺς χρόνους, ὅτε ὁ Θεὸς ἐχαρακτηρίζετο ὑπὸ τῶν Γνωστικῶν ὡς «σπέρμα τι ἐν, ἔγον ἐν ἑαυτῷ τὴν τοῦ κόσμου πανσπερμίαν»: Βασιλείδης⁴³. Κατ' ἀναλογία πρὸς τὴν διδασκαλίαν αὐτήν, τὸ θεολογικὸν σύστημα τῶν Καταφάσεων διδάσκει, ὅτι «ἕσα πολλαπλῶς καὶ ἐν διαίρεσει ὑπάρχουν ἐντὸς πάντων, εὐρίσκονται εἰς τὸν Θεὸν ἀπλῶς καὶ ἐν ἐνότητι: Θωμάς⁴⁴. Πᾶν, ὅ,τι εἰς τὸ Θεῖον πνεῦμα εἶναι σαφῶς ὀριστικόν, εὐρίσκεται εἰς τὸ ἰδικόν μας συγκεχυμένον καὶ ἀτελές: G.W. Leibniz⁴⁵. Ὁ Θεὸς εἶναι ἀδιαίρετος ἐνότης, ἀπόλυτος πυρὴν τοῦ ὄντος: J. Behn⁴⁶. Ὁ Θεὸς εἶναι μία ἄπειρος οὐσία, ἡ ὁποία ἐμπεριέχει κατ' ἐξοχὴν τὴν αἰτίαν πάσης δυνατῆς μετοχῆς τῆς: E. Gilson⁴⁷. Τὸ ἄπειρον τοῦ Θεοῦ...ἀρνεῖται πάντα πεπερασμένον τρόπον τοῦ ὄντος εἰς τὴν ἰδιοτυπίαν του (μορφολογικῶς), τὸν ἐγκλείει ἐν τούτοις εἰς ὑψηλοτέραν βαθμίδα (κατ' ἐξοχὴν)»: M. Past⁴⁸.

Ἡ θεώρησις τοῦ Θεοῦ ὡς φυτωρίου τοῦ κόσμου ὑπῆρξεν ἀπόπειρα ἐρμηνείας τῆς ἠθικῆς ἀντινομίας ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς Φυσικῆς Θεολογίας. Ἡ *cognitio dei naturalis*, διὰ νὰ δικαιολογηθῇ ἡ *analogia attributionis* καὶ ἡ *communicatio idiomatum* μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ ἀφ' ἐνός καὶ διὰ ν' ἀμβλυθῇ ἡ ἀντινομία: *simplex omnino - perfectione infinitum* ἀφ' ἐτέρου, ἠναγκάσθη νὰ μὴ ἀποκλείῃ πλέον τοῦ Θεοῦ «τὸ χονδροειδές καὶ τὴν δυσμορφίαν καὶ ἄλλα τυχαῖα»⁴⁹ καὶ νὰ μὴ τὸν θεωρῇ μόνον ὡς «τελείωσιν πάσης πνευματικῆς τελειότητος»⁵⁰, ἀλλὰ νὰ παραδεχθῇ ὡς δυνάμει συστατικὸν τῆς οὐσίας του τὴν ὁλότητα τῆς κοσμικῆς πραγματικότητος. Ἡ θεία οὐσία παραμένει *divina simplicitas*, ἀλλ' εἰς τρόπον ὥστε νὰ συναίρῃ ἐντὸς τῆς, ὡς *concordia discors*, πάσας τὰς κοσμικὰς ἀντιθέσεις.

Οὕτω, ὑπὸ τὸ πνεῦμα τῆς Καταφατικῆς Θεολογίας ἀνεπτύχθη ἡ θεωρία τῆς «Συμπτώσεως τῶν ἐναντίων» (*coincidentia oppositorum*). Ἡ ἀρχὴ τῆς θεωρίας αὐτῆς ὀφείλει ν' ἀναζητηθῇ εἰς τὴν συναίρεσιν καὶ ἀναίρεσιν τῶν ἀντιθέσεων ὑπὸ τοῦ ὑπερβατικοῦ λόγου τοῦ Ἡρακλείτου.

ἡ ἔλλειψις κινήσεως εἶναι ἐλάττωμα, ἡ ἀπουσία τῆς δυναμικῆς ιδιότητος τοῦ ὄντος, τῆς ζωτικῆς δυναμικότητος»⁴⁹. Πρβλ. κατωτ. κεφ. «Ἡ Γένεσις», παραθέσεις 12—21.

Ὁ πύρινος ἥρακλείτειος Θεός, ὁ ὁποῖος ἐμφανίζεται εἰς τὸν κόσμον ὡς «ἡμέρη εὐφρόνη, χειμών, θέρος, πόλεμος εἰρήνη, κόρος, λιμός»^{51α}, ἀλλὰ συναιρεῖ ἐντός του τὴν ἀντινομίαν εἰς μίαν «παλίντροπον ἄρμονίην» καί, παρὰ τὴν ρευστότητα τῶν μορφῶν του, «ἐαυτῷ ὁμολογέει»^{51β}, ὑπῆρξε τὸ σπέρμα τοῦ <σπερματικοῦ Θεοῦ> τῆς Καταφατικῆς Θεολογίας. Ὁπωσδήποτε, συγκεκριμένως ἐμφανίζεται διὰ πρώτην φοράν εἰς τὸν **Αὐγουστῖνον**, ὁ ὁποῖος εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον τῶν «Soliloquiorum» αἶρει τὰ <διαφωνοῦντα> ἐκ τοῦ Θεοῦ, διότι εἰς αὐτόν «τὰ κακὰ συνηχοῦν πρὸς τὰ ἀγαθὰ»^{52*}.

* Ἐκεῖνος ὅμως, ὁ ὁποῖος ἀνέπτυξε κατὰ τρόπον μαθηματικὸν τὴν ἐννοιαν τοῦ Θεοῦ ὡς σύμπτωσιν τῶν ἐναντίων, μολονότι ἐπίσημος ὑπέρομαχος τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας, εἶναι ὁ πρῶτος στοχαστὴς τῶν Νέων χρόνων, ὁ καρδινάλιος **Νικόλαος Κορζάνος**. Τὴν θεωρίαν του, τὴν ὁποίαν ἐνεπνεύσθη ἐπὶ τοῦ πλοίου κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν του ἐκ Κωνσταντινουπόλεως^{53α} (1437-38), ὁ **Κορζάνος** προσεπάθησε νὰ θεμελιώσῃ *more geometrico*. Ἐὰν ἡ διάμετρος ἐνὸς κύκλου ἀναπτυχθῇ ἀπεριορίστως, ἡ καμπύλη τῆς περιφέρειας θὰ ἐκλείψῃ καὶ εἰς τὸ ἄπειρον θὰ συμπέσῃ πρὸς τὴν εὐθεΐαν. Ἐκ τοῦ ὑποθετικοῦ συλλογισμοῦ αὐτοῦ συνάγεται, ὅτι, «ἐὰν ὑπῆρχεν ἄπειρος γραμμὴ, ἡ ἰδία θὰ ἦτο εὐθεΐα, τρίγωνον, κύκλος καὶ σφαῖρα, καὶ παρομοίως: ἐὰν ὑπῆρχεν ἄπειρος σφαῖρα, ἡ ἰδία θὰ ἦτο τρίγωνον, κύκλος καὶ γραμμὴ. Ἐὐθὺς αὐτὸ ὑφείλει νὰ λεχθῇ περὶ τοῦ ἀπείρου τριγώνου καὶ ἀπείρου κύκλου»^{53β}. Ἡ ἀπόλυτος ἐπομένως γραμμὴ εἶναι κύκλος, τρίγωνον, τετράγωνον, πεντάγωνον. Οὕτω, πάντα τὰ ἀπόλυτα σχήματα συμπίπτουν πρὸς τὴν γραμμὴν⁵⁴. Κατὰ ταῦτα ὁ Θεός, ὡς Ἀπόλυτος, εἶναι ἡ σύμπτωσις πάσης ἐναντιότητος (*coincidentia differentium — contrariorum — oppositorum*)⁵⁵, ἥτοι «ἐνότης τῆς πληθυντικότητος τῶν γενῶν, εἰδῶν, οὐσιῶν, συμβεβηκότων καὶ ἀπάντων τῶν πλασμάτων — ἐνιαία ἐξισωσίς πάντων τῶν ἴσων καὶ ἀνίσων, σύνδεσμος πάντων τῶν ἐνιαίων καὶ δισταμένων»⁵⁶. Ἐπηρεασμένος ὑπὸ τοῦ **Ν. Κορζάνου**, ἀναπτύσσει παρεμφερῆ ἐρμηνείαν τῆς <Πανενότητος> ὁ ἕλιγον μεταγενέστερός του **Jordano Bruno**. Εἰς τὸν Θεὸν ὑπάρχουν τὰ πάντα καί, ἐνῶ ὁ ἴδιος δὲν εὐρίσκεται «οὔτε εἰς ἑαυτόν», ἐμπεριέχει ἐν τούτοις «πάντα τὰ ἐναντία, ἥτοι ὅμοιον καὶ ἀνόμοιον, πολλὰ καὶ ὀλίγα, πεπερασμένα καὶ ἄπειρα»⁵⁷. Τὴν θεώρησιν τοῦ Θεοῦ ὡς «τόπου τῆς συρρέουσας τῶν ἀντιθέσεων» θ' ἀποδεχθῇ καὶ ἀναπτύξῃ ἡ νεωτέρη Δυναμικὴ Θεολογία, ἐν συνειδήσει τῶν συνεπειῶν τῆς. Εἰς τὸν Θεὸν συμπεριλαμβάνονται «κόσμος, ὑπέρκοσμος, πρόσωπον, ἀπρόσωπον, ὑπερβατικότης, ἐνυπαρξία» καὶ πρὸς τούτους «γίγνεσθαι» καὶ «μάλιστα καλὸν καὶ κακόν»⁵⁸.

Ἡ θεωρία τῆς Συμπτώσεως τῶν ἐναντίων, ἡ ὁποία προσεπάθησε νὰ κατανοήσῃ «τὰ ἀδιανόγητα ἀδιανοήτως»⁵⁹, ἐθεωρήθη ἀργότερον κατὰ τὴν ἐναντίον τῆς νοησιαρχίας ἀγῶνα τῶν ῥωμαντικῶν, ὡς ὁ «μεναδικὸς ἀποχρῶν λόγος» διὰ τὴν θέσιν «ἐν τέρμα εἰς τὸν καθαρὸν λόγον»⁶⁰. Εἰς τὴν πραγματικότητα ἡ θεωρία αὕτη ὑπῆρξεν ἡ κατακλείς τοῦ μεσαιωνικοῦ διανοητισμοῦ, κατὰ περίεργον τρόπον ἀναπτυχθεῖσα ὑπὸ τοῦ στοχαστοῦ, ὁ ὁποῖος ἐμελλε πρῶτος νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸν σχολαστικισμὸν καὶ νὰ γίνῃ προάγγελος τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ πνεύματος. Ὡς προσπάθεια λογικῆς λύσεως τοῦ προβλήματος τῆς Θεοδικίας, ἡ *coincidentia oppositorum*, ἀντὶ τὴν ἄρην, ἐνεσφῆνωσε τὴν ἀντινομίαν ἐντός τῆς Θεότητος. Ἡ ἠθικὴ ἀντινομία ὑπῆρξεν ἀνεκάθεν ὁ <ἀλάστωρ θαύμων> πάσης Θεολογίας, αὐτὴν δὲ τὴν φοράν, θεωρηθεῖσα ὡς θεῖον στοιχεῖον, ὠδήγησεν εἰς τὴν ἀντίληψιν ἐνὸς πρὸς ἑαυτόν δισταμένου Θεοῦ, ὁ ὁποῖος εὐρίσκεται «εἰς αἰώνιον ἀγῶνα πρὸς ὅ,τι δὲν πρέπει νὰ εἶναι»⁶¹. Ὁ Θεός, ὡς τὸ ἀπόλυτον πρότυπον τοῦ πεπερα-

Ἡ Φυσικὴ Θεολογία ὑπῆρξεν ἔκφρασις τῆς προερωτηματικῆς πεποιθήσεως τοῦ μεσαιωνικοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν αὐτονόητον ἀντικειμενικότητα τῆς κρίσεως. Ἡ διάνοια ἐθεώρησε τὸν Θεὸν ὡς «ἐν ἀναγκαῖον πρᾶγμα» ⁷⁴ ἐκτὸς τοῦ κόσμου, ἀλλὰ κοσμικῆς ὑφῆς, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ὑποτάξῃ εἰς τὰς λογικὰς τῆς κατηγορίας καὶ νὰ περιγράψῃ, ἐφαρμόζουσα τὰς μεθόδους ἐρεύνης τοῦ ἐπιστητοῦ. Διὰ τοῦτο ὁ «Θεὸς διὰ τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν δὲν εἶναι οὔτε ἄβυσσος, οὔτε σκοτεινὸν ἀίνιγμα» ⁷⁵, ἀλλὰ *naturae humanae et mundanae exemplar*, καὶ ἐπομένως «μετ' ἀναγκαστικοῦ κύρους διαγνωστός» ⁷⁶. Ὁ Θεὸς τῆς Φυσικῆς Θεολογίας ὑπῆρξε <φυσικός>, διακρινόμενος μόνον τῆς φύσεως κατὰ ποσότητα, ἦτοι *res*, ἀλλὰ *res infinita*, *ens*, ἀλλὰ *ens absolutum*: *ens absolute infinitum* ^{77α}. Ὡς γενικὴ ἀρχὴ τῆς ἰσχύει, *mutatis mutandis*, τὸ ἀξίωμα τοῦ Spinoza: «Ὅσον περισσότερον ἐννοοῦμεν τὰ κατ' ἴδιαν πρᾶγματα, τόσον περισσότερον ἐννοοῦμεν τὸν Θεόν» ^{77β}. Ἡ Φυσικὴ Θεολογία ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Θεοῦ, ὡς περὶ ἐμβίου, τὸ ὁποῖον ὑπόκειται εἰς τὴν ἀντιληπτικὴν καὶ παραστατικὴν δύναμιν τῆς διανοίας, θεωροῦσα τὴν *visionem essentiae divinae* ὡς *per se notam*, ἐφ' ὅσον μόνον διαφορὰ μεγέθους τὴν διαστέλλει τῆς λοιπῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητος, μεγέθους ὁμῶς μικροτέρου τῆς περιληπτικῆς ἰσχύος τοῦ λόγου καὶ ἐγκλειομένου ἐντὸς του. Εἰς ὅλας τὰς ἀποχρώσεις τῆς Φυσικῆς Θεολογίας ὁ Θεὸς «λέγεται ὡσπερ τὸ ὄν» ⁷⁸. Ἡ θεωρία τῆς θεολογικῆς Καταφάσεως τοῦ ὄντος εἶναι κατ' οὐσίαν ὄντολογία *sub specie dei*, <ὄ ν τ ο θ ε ο λ ο γ ί α >.

Ἡ ὅλη διδασκαλία τῆς Φυσικῆς Θεολογίας βασιίζεται ἐπὶ τοῦ ἀξιώματος

σμένου, ὡφείλε νὰ ἔχη «εἰς ὑψίστον βαθμόν» πᾶν, ὅ,τι ὑπάρχει εἰς τὰ δημιουργήματα, ἦτοι «ἐνεργητικότητα καὶ παθητικότητα» ⁶² καὶ ἐπομένως νὰ ἐγκλείῃ μίαν ἀπόλυτον ἀντινομίαν, ν' ἀγωνίζεται πρὸς ὑπερνίκησιν ἐνὸς ἀπολύτου ἐσωτερικοῦ διασμοῦ, νὰ εἶναι ἐν ὄν ἐν συγκρούσει πρὸς τὸ ἀγνωστον καὶ τὸ ἄπειρον καὶ τὰς δυνάμεις τοῦ Θανάτου» ⁶³. Διὰ τῆς μεθόδου τῆς ἀναγωγῆς τῶν χρονικῶν ἰδιότητων θετικῶς καὶ ἀπολύτως εἰς τὸν Θεόν, ὡφείλε καὶ ἡ «τραγικότης νὰ κατοικῆ ἐντὸς τοῦ Θεοῦ» ^{64α}, οὐχὶ ὡς ἀτέλεια, ἀλλ' ὡς «ἐκφρασις τελειότητος τῆς θείας Ζωῆς» ^{64β}. Οὕτω, ὁ Θεός, ἐγκλείων ἐντὸς του μίαν «πραγματικὴν τραγωδίαν» ^{64γ}, παρεστάθη «ὡς τραγικός ἦρωας, εἰς τὸ μεγαλεῖον τοῦ ὁποῖου ἀνήκει οἰσιαστικῶς διάστασις καὶ ἀντινομία» ⁶⁵. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι πλέον ἀφηρημένη ἔννοια, ἀλλὰ ζωὴ ὁμοία πρὸς τὴν χρονικὴν καὶ, ὡς ζωὴ, ὑπόκειται εἰς τὴν μοῖραν, τὸν πόνον καὶ τὴν μεταβολήν, διότι «πᾶσα ζωὴ ἔχει ἐν πεπρωμένον καὶ εἶναι ὑποτελὴς εἰς τὸ πάθος καὶ εἰς τὸ γίγνεσθαι» ⁶⁶. Ἡ φύσις τῆς κοσμικῆς καὶ τῆς θείας ζωῆς «οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμῆ ἔρις, ἀγωνία καὶ ἀντίφασις» ⁶⁷, ἐφ' ὅσον δὲ ζωὴ σημαίνει ἐξέλιξιν, ὁ Θεὸς εἶναι «ἐν αἰώνιον γίγνεσθαι» ⁶⁸, ἀλλὰ γίγνεσθαι εἶναι ἡ ἐνεργητικὴ τελείωσις τοῦ ἀτελέστου, ἐπομένως ὁ «Θεός, οὕτως ὀριζόμενος, οὐδὲν τετελεσμένον διαθέτει» ⁶⁹, εἶναι ὁ ἀπολύτως ἀνέτοιμος, εὐρισκόμενος «καθ' ὄδον πρὸς ἐκπύρον» ⁷⁰, ὡς «αἰωνίως μόνον δημιουργουμένη θεότης» ⁷¹, οὐχὶ ὡς «Α» καὶ «Ω», ἀλλ' ἡ πορεία ἀπὸ τοῦ «Α» πρὸς τὸ «Ω» ⁷², ἀγωνιζόμενος νὰ πραγματώσῃ ἐν ἰδεῶδες, τὸ ὁποῖον «ἴσταται εἰς τὸ τέλος τῆς γενετικῆς του πορείας» ⁷³.

τῆς ἀναλογίας, τὴν ὁποίαν « ἡ διαφορὰ φύσεως, ἡ ὁποία ὑπάρχει μεταξὺ πλάσματος καὶ Θεοῦ, δὲν δύναται ν' ἀναχαιτίσῃ »⁷⁹. Ἡ ἀναλογία ἐκφράζει τὴν συνάφειαν τῶν ἐτέρων, ἐφ' ὅσον ταῦτα εἶναι ὄντα. Ἡ *theologia naturalis*, εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν καὶ νεωτέραν Σχολαστικὴν ἐποχὴν τῆς, στηριχθεῖσα ἐπὶ τῶν κλασσικῶν ὄντολογικῶν ὀρισμῶν τῆς ἀναλογίας τῶν Ἀριστοτέλους καὶ Kant: « Κατ' ἀναλογίαν δὲ ὅσα ἔχει ὡς ἄλλο πρὸς ἄλλο »⁸⁰. Ἡ γὰρ ἀναλογία ἰσότης ἐστὶ λόγων⁸¹. Ἀναλογία εἶναι ἡ ταυτότης τῆς σχέσεως μεταξὺ λόγων καὶ ἀκολουθιῶν⁸², ἐθεώρησε τὴν ἀρχὴν τῆς ἀναλογίας ὡς ἰσχύουσαν ἀπολύτως, « ὡς σχέσιν ἀμοιβαίας ἐτερότητας »⁸³, οὐχὶ μόνον ἐντὸς τῆς ὄντικῆς περιοχῆς, ἀλλ' ὡς σύνδεσμον τῆς Ὑπερβατικότητος καὶ τῶν ὄντων, ὡς ὑπερβατικὸν νόμον, διὰ τοῦ ὁποίου τὸ *ens ut sic* δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὑπὸ καὶ διὰ τοῦ *ens in modo essendi*⁸⁴. Ἡ *analogia entis*, θεωρηθεῖσα ὡς « ἄφθαρτον κατόρθωμα » τῆς σκέψεως, δυνάμει τῆς ὁποίας καθίσταται δυνατὴ ἡ « ἐπιστημονικὴ γνῶσις τοῦ Θεοῦ »⁸⁵, ὑπῆρξεν ἡ λογικὴ ἐπικύρωσις τῆς <ὄντοποίησεως> τοῦ Θεοῦ διὰ τῶν ἀξιώσεων καὶ ἀξιωμάτων τῆς Φυσικῆς Θεολογίας. Τὸ ἀξίωμα τῆς ἀναλογίας μετέβαλε τὸν αὐθυπόστατον *a se et per se* Θεὸν εἰς *deum occasionatum*, Θεὸν <κατὰ συμβεβηκός>. Παραγόμενος κατ' ἀναλογίαν ἐκ τοῦ κόσμου, ὁ Θεὸς ἔγινεν ἀνάλογος τοῦ κόσμου, Θεὸς ὄντικός, ὑποκείμενος εἰς ἐν *tertium comparationis*, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ πρωταξίωμα τῆς σχέσεως, κατ' οὐσίαν ὁμοῦ δὲν εἶναι ἀνεξάρτητον τρίτον, ἀλλ' ἀπόρροια τοῦ γνωστοῦ δεδομένου τῆς συγκρίσεως. Ἡ ἰσότης λόγων, θεωρηθεῖσα ὡς μέθοδος ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ, ἐξίσωσε τὸν Θεὸν πρὸς τὸν λόγον.

Ἡ ἀναλογία καθ' ἑαυτὴν δὲν εἶναι διήγησις, ἀλλ' ἐρώτησις. Ἡ φύσις τῆς δὲν εἶναι ἀποκαλυπτικὴ, ἀλλ' ἐρωτηματικὴ. « Ἡ ἀναλογία » ἐντὸς τοῦ κόσμου τῶν πραγματικῶν καὶ τῶν λογικῶν σχέσεων « ἐρωτᾷ »⁸⁶. Δι' ὅ,τι ὑπερβάλλει τὴν πραγματικότητα καὶ τὸν λόγον ἡ ἀναλογία σιωπᾷ. Ἡ οὐσία τῆς ἀναλογίας εἶναι ἡ εἰκασία τῶν ὄντων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὄντων, ὅταν ταῦτα δὲν ἀνήκουν εἰς τὸ αὐτὸ γένος⁸⁷. Ἡ ἀναλογία μεταξὺ τοῦ ὄντος καὶ τοῦ Θεοῦ, δημιουργοῦ καὶ τοῦ ὄντος καὶ τῆς ἀναλογίας, εἶναι <νόθος λογισμός>. Τόσον ἡ *analogia attributionis*, ὅσον καὶ ἡ *analogia proportionalitatis*, ἀπαιτοῦν τὸν αὐτὸν *modum existendi* τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ὄντος, διότι ἀναλογία* ἰσχύει πρὸς χαρακτηρισμὸν τῆς συσχέσεως εἰς μίαν εἰδητικὴν

* Μία *proportio* συνίσταται ἐκ τεσσάρων στοιχείων: $\frac{3}{6} = \frac{4}{8}$, ἐκ τῶν ὑποίων, ἐὰν τὰ τρία εἶναι γνωστά, δύναται νὰ εὑρεθῇ τὸ ἄγνωστον: $\frac{3}{6} = \frac{x}{8} : x = 4$. Ἐὰν δύο ἐκ τῶν μελῶν τῆς ἀναλογίας εἶναι ἄγνωστα, οὐδεμία νέα γνῶσις προκύπτει, διότι αἰρεταὶ ἡ σχέσις. Πόρισμα τῆς σχέσεως $\frac{3}{6} = \frac{x}{y}$, θεωρουμένης ὡς ἀναλογίας, εἶναι ἡ

έτερότητα, ἀλλὰ προϋποθέτει τὴν entitatem τῶν analogatorum. Ὁ ἀπροϋπόθετος Θεὸς ἀναιρεῖ τὴν λογικὴν ἔκφρασιν καὶ ὑπερβάλλει τὰ τεχνάσματα τοῦ διανοητισμοῦ πρὸς χαρακτηρισμόν του, ὡς ὑπερβατικὸς λόγος καὶ τοῦ λόγου: verbum καὶ τοῦ λόγου: ratio.

Πρόγονος τοῦ Θεοῦ τῆς Καταφατικῆς Θεολογίας εἶναι ὁ διανοητικὸς Θεὸς τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἡ Σχολαστικὴ intelligentia divina καὶ ἡ σύγχρονος «σκεπτομένη μὀρφωσις»⁸⁹ ἀνάγονται εἰς τὴν «νοήσεως νόησιν». Σχετισθεῖσα πρὸς τὴν Ἰδέαν τῶν ιδεῶν, διὰ τῆς συναίρεσεως τοῦ συνόλου τῶν πλατωνικῶν «ιδεῶν» εἰς μίαν ἐνιαίαν «Ἰδέαν»⁹⁰, ἡ «νοήσεως νόησις»^{91α}, χαρακτηρίζουσα κατ' ἐξοχὴν τὸν ἀριστοτέλειον Θεόν «ζῶον αἰδιδιον ἄριστον»^{91β}, ἀπετέλεσε τὸ ἔρεισμα καὶ τὴν ἐγγύησιν τῆς πανωνύμου Διανοίας τῆς Σχολαστικῆς Θεολογίας. Ἡ ἀντίληψις τοῦ Θεοῦ ὡς ἀρχετύπου διανοίας, γενεσιουργοῦ αἰτίας τῆς ἐκτύπου διανοίας τοῦ ἀνθρώπου, ὑπῆρξεν ἡ προϋπόθεσις ὅλου τοῦ θεολογικοῦ διανοητισμοῦ τοῦ Μεσαιῶνος. Μόνον ἡ ἄρσις τῆς εἰδητικῆς διαφορᾶς μεταξὺ Θείας καὶ ἀνθρωπίνης φύσεως, διὰ μιᾶς adaequationis τοῦ intellectus humani πρὸς τὸν intellectum extramentalē, ἐπιτρέπει εἰς τὴν αὐτογνωσίαν νὰ θεωρηθῇ «κλεις πάσης θεογνωσίας»⁹², διότι ὁ «Θεὸς δὲν δύναται νὰ νοηθῇ, εἰμὴ ὑπὸ ἀνθρωπίνην μορφήν»⁹³ καὶ εἰς τὴν διάνοιαν, «ἐφ' ὅσον γνωρίζῃ ἑαυτήν», νὰ προσκτᾶ κατ' ἀνάγκην «γνώσιν τοῦ Θεοῦ»⁹⁴.

Ἡ theologia affirmativa ὑπῆρξε γέννημα μιᾶς ἐποχῆς, ἡ ὁποία ἐθεώρησε τὸν ἄνθρωπον ὡς κεντρικὴν μορφήν τόσον τῆς γῆς, ὅσον καὶ τοῦ οὐρανοῦ, ἐφ' ὅσον «ὁ Οὐρανὸς παριστᾶ εἰς τὴν ὁλότητα καὶ τὰ μέρη του τὸν ἄνθρωπον»⁹⁵. Τὸ εἶδωλον τοῦ Θεοῦ, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸ γεωκεντρικὸν κοσμοεἶδωλον, εἶναι νοοκεντρικόν. Ἡ φυσικὴ «Ἐπιστήμη τοῦ Θεοῦ»⁹⁶ ἐξέφρασε τὸν «πτολεμαϊκὸν» ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος πιστεύει, ὅτι τὸ Σύμπαν στρέφεται περὶ αὐτόν. Αὐτοθεωρουμένη ὡς διανοητικὴ ἐπικύρωσις τῆς Ἀποκαλύψεως καὶ πιστεύουσα, ὅτι αἱ ἀρχαί της εἶναι veritates aeternae, οὐχὶ ὁμῶς ὡς ἄρθρα ὑπερβατικῆς πίστεως, ἀλλ' ὡς ἀρχαί τοῦ λόγου, ἡ καταφάσκουσα τὴν φύσιν Θεολογία εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν ἔκφρασις τοῦ μεσαιωνικοῦ Σχολαστικισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐξέλαβε τὴν διάνοιαν ὡς κέντρον τοῦ Σύμπαντος, πέριξ τοῦ ὁποῖου δὲν πλανᾶται μόνον ὁ ἀστρικός κόσμος, ἀλλὰ καὶ ὁ Θεός, ὡς ὁ μέγιστος πλανήτης. Ἡ φυσικὴ Θεολογία ὑπῆρξε καὶ παραμένει «προκοπι-

ἐπανάληψις τοῦ δεδομένου: $\frac{3}{6} = \frac{3}{6}$ Εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῶν κατηγορημάτων τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ κόσμου, δεδομένα εἶναι ὁ κόσμος καὶ τὰ κατηγορημάτά του καὶ ζητούμενα ὁ Θεός καὶ τὰ θεῖα κατηγορήματα. Ἀναλογικὴ γνώσις τῶν ζητούμενων ἰσοδυναμεῖ πρὸς ἐπανάληψιν τῆς σχέσεως τῶν δεδομένων⁸⁸.

περνική». Εἰς τὴν χωρολογικὴν τῆς ἀντίληψιν ὁ Θεὸς εἶναι ἓν ὄν πλησίον τοῦ κόσμου, τοῦ ὁποίου ἡ ἰκανότης περιορίζεται εἰς τὴν κατασκευὴν πηλίνων ἀντιτύπων τῶν μελῶν του. Ὁ Θεὸς αὐτὸς εἶναι ὁ ἄριστος γλύπτης καὶ ζωγράφος, ὁ ὁποῖος ἡσχολήθη ἢ συνεχῶς ἀσχολεῖται εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ ἀδριάντος του καὶ τῆς αὐτοπροσωπογραφίας του. Διὰ τῆς ὄντολογικῆς θεωρήσεως τοῦ Θεοῦ ἡ διάνοια ἐπεδίωξε ν' ἀφομοιώσῃ τὸν Θεὸν πρὸς τὴν οὐσίαν τῆς, νὰ διανοητικοποιήσῃ τὴν πίστιν καὶ νὰ προβληθῇ ὡς πρωταρχικὴ μορφή τῆς πραγματικότητος. Ἡ Φυσικὴ Θεολογία, ἐκκινήσασα ὡς *theologia gloriae*, ὡς θεολογία τῆς ἐξάρσεως τῶν ἰδιοτήτων τοῦ κόσμου πρὸς δόξαν Θεοῦ, κατέληξεν εἰς ὀλοκληρωτικὴν κοσμικοποίησιν τοῦ Ὑπερβατικοῦ, διπλασιάσασα τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν κόσμον ὡς ἔχουν ἐντὸς τοῦ χρόνου. Ἀκολουθήσασα τὴν νοολογικὴν θεολογίαν τοῦ «δεκάτου τρίτου Ἀποστόλου», τοῦ <Ἀγίου> Ἀριστοτέλους⁹⁷, ἡ κριτικὴ σκέψις τοῦ ὁποίου ἐγνώριζε τὴν διαλεκτικὴν ἀμφιβολίαν καὶ προσεπάθησε νὰ ὑπερβάλῃ τὴν νόησιν ὡς μέτρον τοῦ <ὄντος ἢ ὄντος> α, ἀνεπτύχθη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ *principis philosophorum* Θωμᾶ, ὁ ὁποῖος ἐπέβαλε τὸν Σταγειρίτην εἰς τὸν Καθολικισμόν ὡς «πρόδρομον τοῦ Ἰησοῦ εἰς τὰ φυσικὰ πράγματα, ὡς ὁ Βαπτιστῆς ὑπῆρξεν εἰς τὰ πράγματα τῆς χάριτος»⁹⁸, εἰς αὐτοβέβαιον θεολογικὸν ὀρθολογισμόν, διὰ ν' ἀντιταχθῇ πρὸς τὸν ἀντιδιανοητισμόν καὶ τὸν *fideismum* τοῦ Προτεσταντισμοῦ. Ἀποτέλεσμα τῆς θεολογικῆς αὐτῆς τάσεως εἶναι ἡ θεωρητικὴ μεταβολὴ τῆς οὐσίας τοῦ πέρατος, ἀπὸ ἀπλοῦ *vestigii dei*, εἰς *substantiam divinam*. Ὁ ἄνθρωπος προέβαλεν εἰς τὸ ἐπέκεινα τὸ εἰδωλὸν του, ἀντελήφθη τὸν Θεὸν «ὅμοιον πρὸς ἓνα καθρέπτην, ἐπὶ τοῦ ὁποίου βλέπει τις τὴν ἀτομικὴν του εἰκόνα»¹⁰⁰ καὶ ἐξέλαβεν ἐν συνεχείᾳ τὴν αὐτοπροβολὴν ὡς αὐτουσίαν τοῦ Θεοῦ (*aseitas dei*). Ὁ Θεὸς τῆς Καταφατικῆς Θεολογίας ὑπῆρξεν «ἡ ὑψίστη ἐκφρασις τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως: Ὁ ἄνθρωπος τῆς Ἰδέας».¹⁰¹ Ἡ ἐπιθυμία ἀντικατέστησε τὴν ἀπόδειξιν. Ἀντὶ τοῦ ζητουμένου: *quod erat demonstrandum*, προεβλήθη τὸ προσδοκώμενον: *quod desideratur*. Ἡ νόησις ἀντήλλαξε τὴν ἐννοιαν τῆς ὑπερβατικότητος διὰ τῆς ὑπερθετικοποιήσεως τοῦ <ἐνθάδε>, ἀλλὰ δὲν ἐγίνετο <νοήσεως νόησις> καὶ δὲν ἀμφέβαλεν ὡς πρὸς τὸ κῦρος τοῦ περιεχομένου τῆς. Ἡ *ratio* ἐνόμισεν, ὅτι νοεῖ τὴν *intelligentiam divinam*, ἀλλὰ τῆς διέφυγεν ὁ *intellectus humanus*. Ὁ λόγος δὲν ἠρεύνησε τὸν λόγον καὶ δὲν ἠρώτησεν, ἐὰν δύναται πράγματι νὰ θεωρῆται *conditio sine qua non* τοῦ λόγου του. Ἡ ἰδέα ἐνὸς ἀπροϋποθέτου Θεοῦ παραμένει διὰ τὴν μεσαιωνικὴν συνείδησιν τῆς Καταφατικῆς Θεολογίας ἀδιανόητος. Ἡ θεολογία αὐτὴ ἐξέφρασε τὸ φρό-

α. «Χαλεπὸν δ' ἐστὶ τὸ γνῶναι εἰ οἶδεν ἢ μὴ. χαλεπὸν γὰρ τὸ γνῶναι ... τῶν ἐκάστου ἀρχῶν ἴσμεν ἢ μὴ ὅπερ ἐστὶ τὸ εἰδέναί»⁹⁸. "Ὅτι γὰρ ἐννοεῖ τι καὶ ὑπὲρ τὸν νοῦν ὁ Ἀριστοτέλης, δῆλός ἐστι πρὸς τοὺς πέρασι τοῦ περὶ εὐχῆς βιβλίου σαφῶς εἰπών, ὅτι ὁ Θεὸς ἢ νοῦς ἐστὶν ἢ ἐπέκεινα τοῦ νοῦ»⁹⁹.

νημα μιᾶς ἐποχῆς, ἡ ὁποία ἐπεδίωξε ν' αὐτοπροβληθῆ εἰς τὸν Θεόν, ἀλλὰ δὲν ἔμαθε νὰ «διακρίνη τὸ γενόμενον τοῦ πεποιηκότος»¹⁰². Ὁ ἄνθρωπος ἀπέδωσεν εἰς τὸν Θεὸν τὰ κατηγορήματα τῆς ἐμπειρίας του, ἀντελήφθη τὸν «οὐράνιον Θεόν» ὡς «ἀθάνατον ἄνθρωπον» καὶ συγχρόνως ὠνόμασε ἑαυτὸν «*deum humanum*»¹⁰³, ἀλλὰ δὲν ἐγνώρισε τὴν ἐρώτησιν διὰ τὸ ἀντικειμενικὸν κῦρος τῆς παραστάσεως τοῦ ὡς ἀντικειμένου θεωρηθέντος Θεοῦ. Αἱ ἀπαντήσεις, τὰς ὁποίας ἔδωσε, προηγήθησαν τῆς ἐρωτήσεως περὶ Θεοῦ.

Ἡ Θεολογία τῶν Καταφάσεων ὑπῆρξε προερωτηματική. Ἐχαρακτήρισε τὴν αὐτοπεποιθῆσιν τοῦ πνεύματος καὶ συγχρόνως τὴν ἀπουσίαν τῆς συνειδήσεως τοῦ χρονικοῦ του χαρακτήρος. Ὡς φιλοσοφικὴ ἔκφρασις, ἀπέδειξεν, ὅτι ὁ λόγος δὲν διέβη τὰ ὅρια τῆς μυθολογίας, ὅτι θέλει νὰ εἶναι «λόγος ἀποφαντικός» καὶ οὐχὶ ἐρωτηματικός, λόγος Θεόσοφος καὶ οὐχὶ φιλόσοφος. Ὡς ἐκπρόσωπος τῆς ἐκκλησιαστικῆς θεολογίας, ἐπέδειξεν ἔλλειψιν «πνεύματος μαθητείας» τοῦ λόγου, ὁ ὁποῖος δὲν προσεπάθησε νὰ ὀδηγηθῆ εἰς τὴν ἀλήθειαν διὰ τῆς πίστεως, τὴν ὁποίαν ἀντιπροσωπεύει, ἀλλὰ νὰ ὑποκαταστήσῃ τὴν πίστιν διὰ τῶν ἐκάστοτε δοξασιῶν του. Ὡς προσπάθεια αὐθυπερβάσεως, ἐξέφρασε τὸν ἀγῶνα τοῦ λόγου πρὸς ὑπερπήδησιν τῶν ὁρίων του, ὑπερβατικὴ εἰς τὴν τάσιν της πρὸς τὸν Ἵπερβατικόν, ἀλλ' ὑπερβαθεῖσα ὡς περιγραφή του. «Ἄλλ' ἔστιν ἡμῖν γνῶσις εἶδεςιν ἐπερειδομένη. ὅσῳ δ' ἂν εἰς ἀνείδεον ἢ ψυχὴ εἶη, ἐξαδυνατουῖσα περιλαβεῖν τῷ μὴ ὀρίζεσθαι καὶ οἶον τυποῦσθαι ὑπὸ ποικίλου τοῦ τυποῦντος ἐξολισθίνει καὶ φοβεῖται, μὴ οὐδὲν ἔχη. διὸ κάμνει ἐν τοῖς τοιούτοις καὶ ἀσμένῃ καταβαίνει πολλάκις ἀποπίπτουσα ἀπὸ πάντων, μέχρις ἂν εἰς αἰσθητὸν ἤκη ἐν στερεῷ, ὡσπερ ἀναπαυομένη»¹⁰⁴.

II. Η ΑΠΟΦΑΣΙΣ

«'Ατενές δὲ δρακεῖν
'Επί σοῦς πυρσοῦς
Θέμις οὐδὲ θεοῖς.
Πίπτων δὲ νόος
'Απὸ σαῖς σκοπιᾶς
Τὰ πέλας σαίνει»¹.

Ἐκ διαμέτρου ἀντίθετος πρὸς τὴν Καταφατικὴν Θεολογίαν, ἡ ὁποία ἐθεώρησε τὴν φύσιν καὶ τὸν νοῦν ὡς manifestationem Dei, ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία διακηρύσσει, ὅτι ἡ ἐπὶ τῆ βάσει τοῦ κόσμου ἀντίληψις τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐν *mixtum compositum* πεπερασμένων ἰδιοτήτων εἰς τὴν θέσιν τῆς ἀπολύτως ἑτερογενοῦς καὶ ἀσυμμέτρου πρὸς πᾶσαν ἔννοιαν Θεότητος. Τὴν φορὰν αὐτὴν ὁ Θεὸς εἶναι *X. qualitas occulta=incoprehensibilitas*, ἡ δὲ παράστασις, τὴν ὁποίαν τοῦ προσδίδει ἡ Θεολογία τῆς καταφάσεως τῆς Φύσεως, εἶναι μία συμβατικὴ μορφή τῆς παροδικότητος. Ἐνῶ τὸ *ens creatum* εἶναι ἐσφραγισμένον ἐντὸς τοῦ κόσμου, ἐπιχειρεῖ νὰ συλλάβῃ διὰ τῆς Θεολογίας τοῦ τὴν Ὑπερβατικότητα «κατ' ἀλήθειαν». Ἡ ἀλήθεια αὕτη εἶναι «κατ' ἀνθρώπων», πλοῦτος κοσμικῆς πενίας, οὐτοπικὴ αὐτοσύλληψις τοῦ πνεύματος ὡς Θεοῦ. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ἀπεριόριστον ὄν (*ens illimitissimum*), ἀλλ' ὑπερόριος καὶ ἐπομένως δὲν ὑπόκειται εἰς ὄρισμόν. Μεταξὺ τῆς θείας οὐσίας καὶ τῆς νοήσεως χαίνει ἀπόλυτος *inadaequatio* καί, ὡς ἐκ τούτου, Θεὸς δὲν εἶναι ὅ,τι ἡ εἰς ἄπειρον ἀναγωγὴ τῆς φύσεως θέλει νὰ παραστήσῃ, ἀλλὰ τὸ Ἕτερον τοῦ πλάσματος, ὁ Ἄλλος παντὸς ἐπιστητοῦ καὶ νοητοῦ, ὁ ὁποῖος ἐσχημάτισεν «ἐκ τῆς εὐθρίπτου ὕλης τῆς γῆς τὴν ἀντίθετον ἀκριβῶς εἰκόνα τῆς ἀτομικῆς τῆς οὐσίας»². Ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία τονίζει μὲ ἔμφασιν τὴν ρίζικὴν *alietam existentiae et essentiae* μεταξὺ ἀνθρωπίνης καὶ θείας φύσεως, ἀρνεῖται οἰανδήποτε *scientiam speculativam Dei* καί, ἀπορρίπτουσα πᾶσαν *communicationem idiomatum*, προσπαθεῖ διὰ τῶν ἀρνήσεων: *via negationis* νὰ ἄρῃ τοὺς *modos essendi* ἐκ τοῦ Θεοῦ. Ὑπερκοσμικότης, κρυπτότης καὶ ἀγνωσία: *deus transmundanus, absconditus, ignotus*, εἶναι τὰ μόνα κατηγορήματα τοῦ Θεοῦ.

Ὁ Θεὸς λοιπὸν ὑπερβάλλει τοὺς ἀναλογικοὺς συλλογισμοὺς, εἶναι «ὁ μὴ ἔχων ἀναλογίαν», δὲν σχετίζεται πρὸς τὰ ὄντα, εἶναι «ὁ κατὰ μηδὲν τῶν ὄντων ὄν», (τῆς Μετοχῆς νοουμένης ἄνευ ὄντολογικῆς σημασίας, ἐφ' ὅσον ὁ Θεός, ὡς ἀρχὴ τῶν ὄντων, εἶναι «Προῶν» καὶ «Ὑπερών»), ἐπομένως «φρικτὸς νοηθῆναι», ἡ ἀπόλυτος ἑτερότης τῆς φύσεως: «τὸ τέρας πάντων», ὁ πάντῃ «ἀνείκαστος» καὶ ἀντικειμενικῶς ἀνέκφραστος: «ὁ μὴ πρὸς τι λεγόμενος», τὸ ἕτερον παντὸς λεγομένου: «ὁ ἑτερόνυμος»³. Ἡ διάνοια ὁμένως δὲν δύναται νὰ προσδιορίσῃ τὴν ἀπρόσιτον οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, ἐν τού-

τοίς, δύναται καὶ ὀφείλει ν' ἀφαιρέσῃ ἐκ τῆς ἐννοίας του τὰς κοσμικὰς ιδιότητες αἱ ὁποῖα τὸν ὑποβιβάζουν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ πεπερασμένου. Ὁ Θεὸς δὲν ὀρίζεται: *Deus definiri non potest* καὶ, ὡς κατ' ἐξοχὴν *indefinitus*, εἶναι «ἀκατάληπτος» καὶ «ἀκατάγνωστος» * Ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν Καταφατικὴν, τὴν Θεολογίαν τοῦ ἐπιθέτου Παν—, εἶναι ἡ Θεολογία τοῦ στερητικοῦ Ἀ—.

Τὴν μέθοδον τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας καθορίζει χαρακτηριστικῶς, ἐπηρεασμένος ἐκ τῶν νεοπλατωνιζόντων Διονυσίου τοῦ ψευδο-Ἀρεοπαγίτου καὶ τοῦ Ἀύγουστίνου, ὁ ἰσχύων ὡς αὐθεντία τῆς Καταφατικῆς Θεολογίας Θωμᾶς Ἀκυϊνάτης. «Πρὸς ἀντίληψιν τῆς Θεῆς οὐσίας ὀφείλομεν νὰ κἀνωμεν χρῆσιν τῆς ὁδοῦ ἀπομακρύνσεως (*via remotionis*), διότι ἡ θεία οὐσία διαφεύγει ἔνεκα τῆς ἀμετρίας της πάντα τύπον, τὸν ὁποῖον θίγει ἡ διάνοιά μας καὶ οὕτω ἀδυνατοῦμεν νὰ τὴν συλλάβωμεν, γινώσκοντες τί εἶναι, ἀλλ' ἀποκτῶμεν γινῶσιν τινα, γινώσκοντες τί δὲν εἶναι. Τόσον περισσότερον πλησιάζομεν εἰς τὴν γινῶσιν της, ὅσον περισσότερα θὰ δυνηθῶμεν διὰ τῆς διανοίας μας ν' ἀφαιρέσωμεν ἐξ αὐτῆς». Οὕτω καὶ εἰς τὴν Ἀποφατικὴν Θεολογίαν ὁ Θεὸς γινώσκειται, ἀλλ' αὐτὴν τὴν φοράν ἀρνητικῶς, διὰ τῆς ὁμολογίας τοῦ ἀνεφίκτου τῆς γνώσεως καὶ τοῦ συστηματικοῦ ἀποκλεισμοῦ τῶν κοσμικῶν ιδιοτήτων.

Ἄ Ὁ Θεὸς γινώσκειται καλύτερον διὰ τῆς ἀγνοίας ⁸ 2*, διότι ἡ ἀξία τῆς ἀρνήσεως ὑπερβάλλει τὴν τῆς καταφάσεως, προκειμένου περὶ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῆς «κρυπτομένης Θεότητος (*Deitas latens*)» ¹². Ἰνώσιν Θεοῦ σημαίνει διάγνωσιν τοῦ «τί δὲν εἶναι» καὶ ἀκατὰ ποῖον τρόπον δὲν εἶναι» ἡ θεία οὐσία ¹³. Ἐντὶ τῶν καταφατικῶν κατηγορημάτων, τὰ ὁποῖα «εἰς ἀπείρως ἐλάχιστον βαθμόν: *per infinitu diminute*» ἀρμολογούν εἰς τὸν Θεόν, διότι τοῦ ἀποδίδονται κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὰ πλάσματα ¹⁴, μόνον «κατ' ἀφαίρεσιν ἔσται δὲ πρώτη μὲν αὐτοῦ νόησις» ¹⁵. Ἡ ἀντίληψις τῆς Ἀπολύτου Πραγματικότητος ἐπιτυγχάνεται «διὰ τῆς ὁδοῦ τῶν ἀποφάσεων» ¹⁶, διότι, «αἱ μὲν ἀπο-

* Ὁ ὅρος «ἀκατάληπτος», χαρακτηρίζων ἤδη εἰς τὸν Ἰουδαῖον Φίλων τὴν «τοῦ Θεοῦ φύσιν» ^{4α}: πανθ' ὅσα μετὰ τὸν Θεὸν τῶ σπουδαίῳ καταληπτά, αὐτὸς δὲ μόνον ἀκατάληπτος ^{4β} — ἀκατάληπτος ὁ κατὰ τὸ εἶναι Θεός» ^{4γ}, παρουσιάζεται εἰς τὴν Χριστιανικὴν φιλολογίαν, ὡς χαρακτήρ τοῦ Θεοῦ, εἰς τὴν πρώτην ἐπιστολὴν πρὸς Κορινθίους τοῦ, ὡς Πάπα τῆς Ρώμης (88-97 μ. Χ.) ὑπὸ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας θεωρουμένου, Κλημεντος: «Οὐρανοὺς ἐστήρισε καὶ τῇ ἀκατάληπτῳ αὐτοῦ συνέσει διεκόσμησεν αὐτούς» ⁵. Ὁ ὅρος «ἀκατάγνωστος» ἐμφανίζεται εἰς τι κοπτικὸν κείμενον ἀνωνύμου συγγραφέως τῆς αἰρέσεως τῶν Γνωστικῶν, μεταξὺ β' καὶ γ' ἑκατονταετηρίδος. μ. Χ. ⁶.

2* «*Negatione scitur Deus; est enim incomprehensibilis*». Plus negationis quam affirmationis virtus valet ⁹. Τὰ γὰρ ὄντα ὡς ἔστι γινώσκουσι, τοῦτο δὲ ἔστι καταφάσεως ἴδιον, τῇ δὲ ἐνθεωστικῇ περὶ τὸ ἐν ἐνεργείᾳ τὸ ἀποφατικὸν ἔστι καὶ ἐν ταύταις τῆς γνώσεως· οὐ γὰρ ὅ,τι ἔστι τὸ ἐν γινώσκουσιν, ἀλλ' ὅ,τι οὐκ ἔστι κατὰ τὸ κρεῖττον τοῦ ἔστιν. Ἡ δὲ τοῦ οὐκ ἔστι νόησις ἀπόφασις ἔστιν» ¹¹.

φάσεις... ἀρχοειδέστεραι τῶν καταφάσεων οὔσαι, γεννητικαί... αὐτῶν ὑφροστήκασιν»¹⁷ καὶ μόνον αὐταὶ «ἐπὶ τῶν θείων» δέον νὰ θεωρηθοῦν «ἀληθεῖς, αἱ δὲ καταφάσεις ἀνάρμοστοι»¹⁸. Ὁ νοῦς «δι' ἀποφάσεως γινώσκει»¹⁹ τὸν Θεὸν καὶ ὑφείλει «ἐκ τῆς πάντων ἀφαιρέσεως ποιῆσαι τὸν λόγον»²⁰, ὑμῶν «τὸν ὑπερούσιον ὑπερουσίως διὰ τῆς πάντων τῶν ὄντων ἀφαιρέσεως»²¹, καθ' ὅσον «τὰ περὶ Θεοῦ ὀνόματα τόσον ἐγγύτερον πλησιάζουν εἰς τὴν πραγματικότητα, ὅσον ἀρνητικώτερα γίνονται»²².

Τυπικὴν μεθοδολογίαν τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας ἔγραψεν ὁ νεοπλατωνίζων Ἰουδαῖος λατροφιλόσοφος Μωϋσῆς Μπέν Μαιμόν (1135 - 1204 μ. Χ.), ἡ διδασκαλία τοῦ ὁποῖου, διαδοθεῖσα διὰ τῆς Ἀραβικῆς ἐπεκτάσεως εἰς τὴν Δύσιν, συνέτεινεν, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν λοιπὴν νεοπλατωνικὴν παράδοσιν, εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς *theologiae negativae* τοῦ Μεσαιῶνος: «Τὰ ἀληθῆ κατηγορήματα τοῦ Θεοῦ εἶναι τὰ ἀρνητικὰ κατηγορήματα, διὰ τῶν ὁποίων δὲν δύναται νὰ λάβῃ χώραν ἀνκριβῆς ἔκφρασις καὶ τὰ ὁποῖα γενικῶς εἰς οὐδεμίαν περίπτωσιν περιέχουν ἐλάττωμα ἐν σχέσει πρὸς τὸν Θεόν»^{23α}. Ἐπειδὴ «κατ' οὐδένα τρόπον ἀρμόζει εἰς τὸν Θεὸν ἐν θετικῶν κατηγορήμα»^{23β}, μόνον τὰ ἀρνητικὰ κατηγορήματα σὲ πλησιάζουν πρὸς τὴν γνῶσιν καὶ ἀντίληψιν τοῦ Θεοῦ. Πρέπει ὅμως νὰ προσέχῃς πολὺ, ὥστε νὰ προσθέτῃς εἰς ἐκάστην ἀρνήσιν, τὴν ὁποῖαν ἐκφορᾷς καὶ τὴν ἀπόδειξιν... Ὅθεν, καθ' ὃ μέτρον θ' ἀντιληφθῆς ἐκ μιᾶς ἀποδείξεως, ὅτι ἐν πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον πιστεύει τις, ὅτι ὑφίσταται εἰς τὸν Θεόν, πρέπει νὰ τὸ ἀρνηθῶμεν ἐξ αὐτοῦ, ἵνα ἔχῃς ἀναμφισβητήτως πλησιάσει πρὸς αὐτὸν κατὰ ἓνα βαθμὸν περισσότερον^{23γ}, διότι αἱ ἀρνήσεις εἶναι κατὰ τινὰ τρόπον ἰδιότητες»^{23γ}.

Ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία, καθαπτομένη τοῦ κοσμολογικοῦ χαρακτῆρος τῆς καταφασκούσης τὴν φύσιν Θεολογίας καὶ ἐπιδιώκουσα νὰ χαρακτηρίσῃ τὸν Θεὸν διὰ τῆς ἀρνήσεως τοῦ κόσμου, εἶναι κατ' οὐσίαν ἀκοσμία. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἄγνοιαν τῆς γινωσκούσης Θεολογίας, αὐτοθεωρούμενος ὁ <Ἀγνωστικισμὸς> ὡς πηγὴ γνῶσεως, δὲν διαφέρει ταύτης ὡς πρὸς τὴν προϋπόθεσιν καὶ τὴν προοπτικὴν, ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν μέθοδον, εἰς τὴν οὐσίαν του παραμένων ἐκ τοῦ κόσμου νοητικὴ προσπάθεια συλλήψεως τοῦ Ὑπερκοσμίου. Ἡ θεώρησις τοῦ Θεοῦ ὡς *mysterii tremendi et stupendi*, κρυπτομένου *in tenebris aeternis*, ὑπῆρξεν ἀφετηρία ἀτελευτήτου περιγραφῆς του διὰ τῶν κοσμικῶν κατηγορημάτων τῇ προσθήκῃ ἐνὸς ἀ—. Ἡ <ζωγραφικὴ> τῆς Καταφατικῆς Θεολογίας παραχωρεῖ τὴν θέσιν τῆς εἰς τὴν <γλυπτικὴν>. Ἡ πρόσθεσις χρωμάτων ἀντικαθίσταται διὰ τῆς ἀφαιρέσεως ὕλης. Οἱ ἀποφατικοὶ θεολόγοι μεθοδεύουν «ὡσπερ οἱ αὐτοφυῆς ἀγαλμα ποιῶντες, ἐξαιροῦντες πάντα τὰ ἐπιπροσθούντα τῇ καθαρᾷ τοῦ κρυφίου θεᾶ κωλύματα, καὶ αὐτὸ ἐρ' ἑαυτοῦ τῇ ἀφαιρέσει μόνη τὸ ἀποκεκρυμμένον ἀναφαίνοντες κάλλος»²⁴. Ὁ *Deus incognitus* εἶναι αὐτὸς ὁ *Deus notissimus*, παρασταθεὶς δι' ἄλλης τέχνης.

Ἀμφότεραι αἱ Θεολογίαι προσπαθοῦν νὰ ἐπικυρώσουν τὴν ἀλήθειάν των διὰ τῆς Γραφῆς. Ἐνῶ ἡ Καταφατικὴ βασίζεται εἰς τὰ χωρία «Γενέσεως» Α', 27 καὶ «Πρὸς Ρωμαίους» Α', 20, ἐνθα ὁ λόγος περὶ εἰκόνης καὶ ὁμοιώσεως καὶ νοητῆς καθοράσεως τῶν ἀοράτων διὰ τῆς κτίσεως, ὡς ἐρείσματα τῆς Ἀποφατικῆς ἰσχύουν οἱ *loci classici*: «Ἐξόδου» Γ', 14: «Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν, —Κ', 4: Οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἰδωλον, —Κ', 21: Εἰς τὸν γνόφον, οὐ ἦν ὁ Θεός, «Ψαλ-

μῶν» ρλθ', 6: Ἐθχυμαστώθη ἡ γνῶσις σου, ἐξ ἐμοῦ ἐκραταιώθη, οὐ μὴ δύνωμαι πρὸς αὐτήν, «Πρὸς Ρωμαίους» Α', 23: Ἠλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνας φθαρτοῦ ἀνθρώπου, Α' «Πρὸς Κορινθίους» Β', 11: Τὰ τοῦ Θεοῦ, οὐδεὶς οἶδεν εἰμὴ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, Α' «Πρὸς Τιμόθεον» Στ', 16: Φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον» *.

Α' ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ

Τὴν συνειδήσιν τῆς ὑπερβατικότητος τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἀμφιβολίαν ὡς πρὸς τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς σκέψεως ἐκφράζει πρῶτος ὁ πατήρ τῆς Φιλοσοφίας, ὁ Ἑφέσιος Ἡρακλείτης (—483). Διὰ τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Ἡρακλείτου ἡ σκέψις ἐπιστρέφει διὰ πρώτην φοράν εἰς ἐκυτὴν καὶ γίνεται αὐτοσυνειδήσις. Ὁ λόγος θέτει εἰς ἑαυτὸν ὄρια, ἀντιλαμβάνεται τὴν συμβατικὴν φύσιν τοῦ καὶ τοῦ μὴ νὰ εἰρωνευθῇ τὴν κριτικὴν του δύναμιν α'. Ὁ αὐτοσυνειδήτος Ἡρακλείτειος λόγος διαισθάνεται τὸν ὑπερβατικὸν Λόγον καὶ ἀναιρεῖ τὸν ἀνθρωπολογικὸν χαρακτῆρα τῆς συγκρίσεώς του — «ἀνθρώπων ὁ σοφώτατος πρὸς Θεὸν πίθηκος φανεῖται καὶ σοφία καὶ κάλλει καὶ τοῖς ἄλλοις πᾶσι»^{26β}—καὶ τὸ κῦρος παντὸς χαρακτηρισμοῦ: «Ἐν τῷ σοφῷ μόνον λέγεσθαι οὐκ ἐθέλει καὶ ἐθέλει Ζητῶν ὄνομα»^{26γ}. Ὁ κριτικὸς λόγος τοῦ Ἡρακλείτου ὑπῆρξεν ἡ πρώτη κριτικὴ τῆς κρίσεως τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι ἔναντι τοῦ Λόγου παραμένουν «ἀξύνετοι καὶ πρόσθεν ἢ ἀκοῦσαι καὶ ἀκούσαντες τὸ πρῶτον»^{26δ} καὶ τῆς ἐν γένει κοσμολογικῆς θεολογίας, ἡ ὁποία δὲν «ἀφικνεῖται ἐς τοῦτο, ὥστε γινώσκειν, ὅτι σαφὸν ἐστὶ πάντων κεχωρισμένον»^{26ε}. Ἡ κριτικὴ τοῦ Ἡρακλείτειου λόγου εἶναι ἡ πρώτη αὐτοκριτικὴ τῆς σκέψεως εἰς τὴν Ἱστορίαν.

Κατὰ τοῦ ἀνθρωπομορφισμοῦ τῆς Θεολογικῆς παραδόσεως ἐστράφη συγκεκριμένως καὶ ἀπροκαλύπτως ὁ πρῶτος Θεολόγος, ὁ Κολοσσαῖος

* Πρβλ. τὴν ἐρμηνείαν τοῦ χωρίου ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου: «Ἐνταῦθα στῆθι καὶ ἐρώτησον τὸν αἰρετικόν, τί ποτὲ ἐστὶ τοῦτο, τὸ φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον, καὶ πρόσεχε τῇ ἀκριβείᾳ τοῦ Παύλου. Οὐκ εἶπε, Φῶς ὢν ἀπρόσιτον, ἀλλὰ Φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον, ἵνα μάθῃς, ὅτι εἰ ὁ οἶκος ἀπρόσιτος, πόσω μᾶλλον ὁ ἐνοικῶν αὐτὸν Θεός. Ταῦτα δὲ ἔλεγεν, οὐχ ἵνα οἶκον καὶ τόπον περὶ Θεοῦ ὑποπτεύσῃς, ἀλλ' ἵνα ἐκ πολλῆς παρουσίας τὸ ἀκατάληπτον μάθῃς. Ἄλλ' οὐδὲ φῶς οἰκῶν ἀκατάληπτον εἶπεν, ἀλλὰ ἀπρόσιτον, ὃ τοῦ ἀκαταλήπτου πολλῶ μείζον ἐστὶ. Τὸ μὲν γὰρ ἀκατάληπτον λέγεται, ὅταν ἐρευνηθῆν καὶ ζητηθῆν μὴ καταληφθῇ παρὰ τῶν ζητούντων αὐτό· ἀπρόσιτον δὲ ἐστὶν ὃ μηδὲ ἐρευνηθῆναι ἀνέχεται τὴν ἀρχήν, μηδὲ ἐγγὺς αὐτοῦ γενέσθαι δύναται»^{26α}. Ὁμοίως τὴν ἐρμηνείαν τοῦ χωρίου «Πρὸς Ἰφεσσαίους» Ι', 8: «Τί ἐστὶν ἀνεξιχνίαστον; Μὴ δυνάμενον ζητηθῆναι· οὐ μόνον δὲ μὴ δυνάμενον εὑρεθῆναι, ἀλλ' οὐδὲ ἀνιχνευθῆναι»^{26β}.

α. «Ἡράκλειτος παίδων ἀθύρματα νενόμικεν εἶναι τὰ ἀνθρώπινα δοξάσματα»^{26α}.

Ξενοφάνης (-480). Διὰ τῆς θεολογικῆς κριτικῆς τοῦ Ξενοφάνους :

«ὅλντα θεοῖσ' ἀνέθηκαν Ὅμηρός θ' Ἡσίοδός τε,
ὅσσα παρ' ἀνθρώποισιν ὄνειδεα καὶ ψόγος ἐστίν,
κλέπτειν, μοιχεύειν καὶ ἀλλήλους ἀπατεύειν»^{27α}.

Ἄλλ' οἱ βροτοὶ δοκέουσι γεννᾶσθαι θεοὺς,
τὴν σφετέρην δ' ἐσθῆτα ἔχειν φωνὴν τε δέμας τε»^{27β}.

Λιθιοπέσ τε (θεοὺς σφετέρους) σιμοὺς μέλανάς τε
Θρηϊκῆς τε γλαυκοὺς καὶ πυρροὺς (φασὶ πέλεσθαι)»^{27γ}.

Ἄλλ' εἰ γείρας ἔχον βόες (ἵπποι τ') ἢ λέοντες
ἢ γράψαι γείρασι καὶ ἔργα τελεῖν ἄπερ ἄνδρες,
ἵπποι μὲν θ' ἵπποισι βόες δὲ τοῖς βουσίν ὁμοίως
καὶ (καὶ) θεῶν ἰδέας ἔγραφον καὶ σώματ' ἐποίουν
τοιαῦθ' οἷόν περ καυτοὶ δέμας εἶχον (ἕκαστοι)»^{27δ}.

Καὶ τὸ μὲν οὖν σαφὲς οὔτις ἀνὴρ ἶδεν οὐδέ τις ἔσται
εἰδὼς ἀμφὶ θεῶν τε καὶ ἄσσα λέγω περὶ πάντων·
εἰ γάρ καὶ τὰ μάλιστα τύχοι τετελεσμένον εἰπὼν,
αὐτὸς ὁμως οὐκ οἶδε, δόκος δ' ἐπὶ πᾶσι τέτυκται»^{27ε}.

δὲν κρημνίζεται μόνον τὸ πάνθεον τοῦ Ὀλύμπου χάριν ἐν ὅς Θεοῦ «ἐν τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισι», ὁ ὁποῖος ἀνχιρεῖ καὶ τὴν σωματικὴν καὶ τὴν διανοητικὴν φύσιν — «οὔτε δέμας θνητοῖσιν ὁμοίος οὐδέ νόημα»^{27στ} —, ἀλλ' ἐμφανίζεται διὰ πρώτην φοράν ριζικῶς ὁ γνωσεολογικὸς σκεπτικισμὸς («δύκος δ' ἐπὶ πᾶσι τέτυκται»), ὁ ὁποῖος ἐμελλεν ἔκτοτε νὰ συνοδεύσῃ τὴν εὐρωπαϊκὴν σκέψιν μέχρι σήμερον.

Τὸν ἀνθρωπομορφισμὸν τῶν παραστάσεων τοῦ Θεοῦ τῆς λαϊκῆς θρησκείας θὰ ἐλέγξῃ κατὰ παρόμοιον τρόπον ὁ Ἀκραγαντῖνος Ἐμπεδοκλῆς (-430) διὰ τῶν στίχων :

«Οὐκ ἔστιν πελάσασθαι ἐν ὀφθαλμοῖσιν ἐφικτὸν
ἡμετέροις ἢ χερσὶ λαβεῖν, ἢ ἵπέρ τε μέγιστη
πειθοῦς ἀνθρώποισιν ἀμαξίτῃς εἰς φρένα πίπτει...
Οὐδὲ γὰρ ἀνδρομέη κεφαλῆι κατὰ γυῖα κέκασται,
οὐ μὲν ἀπαὶ νώτοιο δύο κλάδοι ἀίσσονται,
οὐ πόδες, οὐ θοὰ γούνα, οὐ μήδεα λαχνήεντα,
ἀλλὰ φρὴν ἱερὴ καὶ ἀθέσφατος ἔπλετο μῦνον,
φροντίσι κόσμον ἅπαντα καταΐσσουσα θεῶσιν»²⁸.

Τὴν «ἱεράν» αὐτὴν «φρένα» θὰ λαμπρύνῃ ὁ Κλαζομένιος Ἀναξαγόρας (-428/27) διὰ τῆς ἰδέας μιᾶς ἀπείρου καὶ αὐτάρκους Θεότητος²⁹, τοῦ «Νοῦ», ὁ ὁποῖός «ἐστὶν ἄπειρον καὶ αὐτοκρατές, καὶ μέμεικται οὐδενὶ γρηματι, ἀλλὰ μόνος αὐτὸς ἐπ' ἐωυτοῦ ἐστὶν»³⁰. Ὁ Ἀβδηρίτης σοφιστὴς Πρωταγόρας (-410) θὰ ἐκφράσῃ τὸν ἔσχατον θεολογικὸν ἀγνωστικισμὸν, ἀρνούμενος κατηγορηματικῶς τὴν γνῶσιν καὶ τοῦ εἶδους καὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ : «Περὶ μὲν θεῶν οὐκ ἔχω εἰδέναι, οὔθ' ὥς εἰσιν οὔθ' ὥς οὐκ εἰσιν»³¹.